

6.11.2020

Asia: Saamelaiskäräjien taustamuistio alkuperäiskansaoikeuksien täytäntöönpanosta Suomessa Saamelaisasioiden neuvottelupäiville 16.11.2020

1. Johdanto

YK:n yleiskokous hyväksyi vuonna 2007 julistuksen alkuperäiskansojen oikeuksista (*UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples; UNDRIP*). Julistuksen tarkoituksena on suojella ja edistää alkuperäiskansojen oikeuksia ja turvata alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeus. Julistus on myös vakiinnuttanut käsitteen *alkuperäiskansojen vapaa, tietoon perustuva ennakkosuostumus (free, prior and informed consent; FPIC)*. Suomi on hyväksynyt julistuksen kokonaisuudessaan vuonna 2007 ja sitoutunut sen toimeenpanoon. Julistus kokoaa elementtejä olemassa olevista kansainvälisistä sopimuksista. Alkuperäiskansajulistuksella on merkittävää normatiivista arvoa sen korkean legitimitetiasteen vuoksi, koska merkittävä enemmistö YK:n yleiskokouksesta hyväksyi julistuksen ja alkuperäiskansayhteisö tukee julistusta

YK:n ensimmäisessä korkean tason alkuperäiskansojen maailmankonferenssissa (*World Conference on Indigenous Peoples, WCIP*) vuonna 2014 hyväksyttiin alkuperäiskansojen oikeuksien edistämistä käsittelevä loppuasiakirja. Loppuasiakirja on poliittinen sitoumus, joka neuvoteltiin alkuperäiskansojen ja valtioiden välisessä vuoropuhelussa. Loppuasiakirja vahvistaa valtioiden sitoutumisen YK:n alkuperäiskansajulistukseen ja toimii tulevien vuosien tiekarttana alkuperäiskansojen oikeuksien täytäntöönpanon edistämisessä. Loppuasiakirja painottaa alkuperäiskansajulistuksen periaatteita, ja kerää yhteen tavoitteet, joiden avulla alkuperäiskansojen oikeuksia toteutetaan kansallisesti sekä maailmanlaajuisesti. Loppuasiakirjan tavoitteisiin kuuluu mm. kansallisten toimintasuunnitelmien, strategioiden sekä muiden toimien kehittäminen ja toteuttaminen julistuksen tavoitteiden saavuttamiseksi yhteistyössä valtioiden ja alkuperäiskansojen edustuselinten kanssa. Loppuasiakirja vahvistaa valtioiden aiemmin antaman sitoumuksen alkuperäiskansojen aseman ja oikeuksien kunnioittamisesta. Saamelaiskäräjät on pitänyt erityisen tärkeänä loppuasiakirjan konkreettisten toimenpiteiden toteutusta yhdessä valtion kanssa, mukaan luettuna kansallisen strategian sekä toimintasuunnitelman luominen alkuperäiskansajulistuksen kansallisen toimeenpanon saavuttamiseksi.

Suomessa ei kuitenkaan ole tähän mennessä valmisteltu kansallista strategiaa eikä toimintasuunnitelmaa julistuksen tavoitteiden saavuttamiseksi eikä julistuksen toimeenpano tapahdu koordinoitusti. Suomessa on valtioneuvoston hyväksymä kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma, mutta se ei käsittele kattavasti julistuksen toimeenpanoa. Oikeusministeriö valmistelee parhaillaan kansallista perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmaa vuosille 2020-2023, mutta Saamelaiskäräjien näkemyksen mukaan uusi ohjelmakaan ei tule kattamaan julistuksen toimeenpanoa. Julistuksen täytäntöönpano tulee tehdä hallitusten ja alkuperäiskansojen välisen yhteistyön avulla vahvistaen alkuperäiskansojen osallistumista päätöksentekoon ja julistus korostaakin kumppanuutta ja keskinäistä luottamusta. Toimeenpano edellyttää pitkäjänteistä työtä, sekä valtion, Saamelaiskäräjien ja viranomaisten sitoutumista toimeenpanoon.

Julistuksen toimeenpano on ollut yksi Saamelaiskäräjien vaalikauden päätavoitteista kaudelta 2012-2015 lähtien. Vaalikauden 2016-2019 aikana Saamelaiskäräjien hallitus käsitteli julistuksen toimeenpanoa ja hyväksyi sille toteuttamissuunnitelman. Toteuttamissuunnitelman mukaan toimeenpano-prosessin tulisi tapahtua Saamelaiskäräjien ehdoilla ja valtion kanssa hyvässä hengessä (*nation to nation*). Toteuttamissuunnitelma sisältää nykytilanteen kartoituksen ja alustavat parannusehdotukset, joiden pohjalta kansallisen toimeenpano-ohjelma tulee laatia ja aloittaa siitä neuvottelut valtion kanssa. Saamelaiskäräjät on laatinut alustavan nykytilan kartoituksen julistuksen

6.11.2020

kansallisen toimeenpanosuunnitelman pohjaksi. Alustava kartoitus ei ole tyhjentävä lista, vaan sen tarkoituksena on antaa alustus kansallisen toimeenpanosuunnitelman sekä tiekartan laatimiselle. Kartoitukseen ovat osallistuneet Saamelaiskäräjien saamen kielten toimisto, koulutus -sekä oppimateriaalitoimisto, oikeus-, elinkeino- ja ympäristösektorin virkamiehet, kulttuuri-, nuoriso- sekä sosiaali- ja terveyssihteeri ja lastenkulttuurikeskus Mánnu.

2. Tiivistelmä YK:n alkuperäiskansajulistuksen kansallisen toimeenpanon tilanteesta ja alustavasta kartoituksesta

Itsemääräämisoikeus (artiklat 3, 4 ja 18)

Alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeuden ulottuvuuksia käsitellään ensi sijassa julistuksen artikloissa 3 ja 4. Tämän lisäksi itsemääräämisoikeuden ulottuvuuksia sivutaan useissa muissa artikloissa, jotka yhdessä muodostavat kokonaisuuden. Alkuperäiskansan itsemääräämisoikeus on julistuksen mukaan laaja, verrattuna Suomen lainsäädännön tämän hetkisiin ratkaisuihin. Suomen perustuslain 121 §:n 4 momentin mukaan

Saamelaisilla on saamelaisten kotiseutualueella kieltään ja kulttuuriaan koskeva itsehallinto sen mukaan kuin lailla säädetään.

Lisäksi 17 §:n 3 momentin mukaan *Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.*

Näin ollen Suomen valtion tämän hetkiset lainsäädännölliset ratkaisut rajoittavat alkuperäiskansan itsehallinto aseman alueellisesti saamelaiskäräjistä annetun asetuksen tarkoittamalle saamelaisten kotiseutualueella ja asiallisesti koskettamaan ainoastaan alkuperäiskansan kieltä ja kulttuuria.

Alkuperäiskansajulistuksen 3. artiklan mukaan

Alkuperäiskansoilla on itsemääräämisoikeus. Tämän oikeuden perusteella ne määräävät vapaasti poliittisen asemansa ja kehittävät vapaasti taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä olojaan.

ja edelleen 4. artiklan mukaan,

Itsemääräämisoikeuttaan käyttäessään alkuperäiskansoilla on oikeus autonomiaan ja itsehallintoon asioissa, jotka liittyvät niiden sisäisiin ja paikallisiin asioihin sekä niiden itsehallintotehtävien rahoituskeinoihin.

Ottaen huomioon Suomen perustuslain saamelaisille turvaama oikeus ”ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan” sekä saamelaisten kotiseutualueeseen sidottu kieltä ja kulttuuria koskeva rajattu itsehallintoasema, poikkeaa nykyinen lainsäädännöllinen asema merkittävästi siitä tavoitetasosta, jonka Suomen valtio YK:n julistuksen alkuperäiskansojen oikeuksista toimeenpanoon sitoutumiseksi laaditulla Maailmankonferenssin loppuasiakirjalla on hyväksynyt. Ottaen huomioon edellä viitatu julistuksen 3 ja 4 artiklat, itsemääräämisoikeutta tulisi laajentaa koskemaan ainakin kaikkia alkuperäiskansan sisäisiä sekä paikallisia asioita sekä keinoja, jotka koskevat itsehallintotehtävien rahoitusta. Toisaalta myöskään taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten olojen kehittäminen nykyisen lainsäädännön puitteissa ei ole täysimääräisesti mahdollista 3. artiklan edellyttämällä tavalla. Jotta taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten olojen kehittyminen ja niihin liittyvä päätöksenteko voisi todellisuudessa toteutua, on lisäksi 18 artiklan tarkoittamien osallistumisoikeuksien toteutuminen turvattava myös valtion ja alueellisten tahojen päätöksenteossa. Nykyisellään alkuperäiskansalla ei ole todellista mahdollisuutta vaikuttaa valtion, maakuntien tai kuntien päätöksentekoon edes itseään koskevissa asioissa, kuten 18 artikla edellyttää.

Maaoikeudet ja elinkeinot (artiklat 10, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 32, 34)

6.11.2020

Saamelaisten kotiseutualueen pinta-alasta 91 % on valtion hallinnoimaa aluetta. Saamelaisten mahdollisuudet vaikuttaa saamelaisten kotiseutualueen maiden, alueiden, vesistöjen ja muiden luonnonvarojen käyttöön ovat rajatut, sillä saamelaisten oikeuksien lisäksi maankäyttöä suunniteltaessa otetaan huomioon myös laaja joukko muita intressejä. Julistuksen toimeenpanoon liittyy suuria haasteita mm. kaivoslain mukaisten kullanhuuhtontalupien osalta. Lisäksi luonnonresurssien laajamittaisen hyödyntämisen kiihtyminen arktisella alueella uhkaa saamelaisten perinteisten elinkeinojen ja koko saamelaiskulttuurin tulevaisuutta. Kilpailevat maankäyttömuodot vievät jatkuvasti tilaa saamelaisten perinteisiltä elinkeinoilta. Julistuksen maa-oikeuksiin liittyvien artiklojen toimeenpanon keskeisenä haasteena on se, että saamelaisten kotiseutualueen maista, vesistä ja luonnonvaroista päätetään, määrätään ja säädetään useissa erilaisissa laeissa, asetuksissa, ohjelmissa, strategioissa ja prosesseissa. Saamelaisten oikeudet, tavoitteet ja strategiat eivät ole tarkastelun lähtökohtana päätettäessä saamelaisten kotiseutualueen luonnonvaroista, jolloin saamelaisten tarpeet jäävät usein marginaaliin, eivätkä siten tule tosiasiallisesti huomioiduiksi alkuperäiskansaoikeuksien tai Suomen perustuslain edellyttämässä määrin.

Saamelaiskäräjien tulkin mukaan tähän mennessä voimaan saatettujen lainsäädäntöhankkeiden yhteydessä saamelaiskäräjälain 9 §:n mukaista neuvotteluvelvoitetta ei ole Suomen valtion toimesta sovellettu siten, että neuvotteluilla olisi aidosti yritetty hankkia saamelaiskäräjien vapaata, tietoon perustuvaa ennakkosuostumusta, vaan neuvottelut on yleensä järjestetty ainoastaan sen vuoksi, että lakiin perustuva velvoite saataisiin muodollisesti täytettyä. Esimerkiksi Pohjois-Lapin maakuntakaavalla 2040 ollaan näillä näkymin mahdollistamassa prosesseja, joilla ei ole saamelaisten vapaata, tietoon perustuvaa ennakkosuostumusta (esim. ohjeellinen linjaus Jäämeren rautatielle).

Julistuksen 10. artiklan mukaan alkuperäiskansoja ei saa siirtää pakolla mailtaan tai alueiltaan. Artiklan merkitys on noussut esiin Pohjois-Lapin maakuntakaavan 2040 valmistelussa, jossa artiklan sisältöä ei ole otettu huomioon. Pohjois-Lapin maakuntakaava 2040 tulee todennäköisesti kaavamerkinnän kautta mahdollistamaan Jäämeren radan suunnittelun tulevaisuudessa. Mikäli ratahanke toteutetaan, se tulee koskettamaan saamelaisten kotipaikkoja ja perinteisiä asuintiloja. Ratahankkeen toteutus johtaisi todennäköisesti yksittäisten saamelaisperheiden tai jopa kokonaisten saamelaisyhteisöjen siirtämiseen pois asuinpaikoiltaan.¹ Saamelaiskäräjät on tuonut ongelman esiin ja vedonnut julistuksen 10. artiklaan niin kaavaa koskevissa lausunnoissaan kuin kaavasta pidetyissä neuvotteluissa, mutta merkintää ei ole poistettu kaavaluonnoksesta. Kaavamerkinnällä ei ole saamelaisten vapaata, tietoon perustuvaa ennakkosuostumusta.

Julistuksen toimeenpano edellyttää valtion taholta saamelaisten perinteisten elinkeinojen merkityksen ja erityispiirteiden tuntemusta ja ymmärrystä sekä tahtoa työskennellä perinteisten elinkeinojen harjoittajien olojen parantamiseksi. Lainsäädäntöä ja palveluita kehitettäessä ja uudistettaessa tulee saamelaisten kohdalla edistää sellaisia positiivisia erityistoimia, joilla voidaan turvata saamelaisten mahdollisuudet ylläpitää ja kehittää perinteisiä elinkeinojaan. Esimerkiksi suomalaisen yhteiskunnan raameihin luodut hallinto- ja tukijärjestelmät aiheuttavat haasteita saamelaisten perinteisille elinkeinoille, koska niissä ei tunnisteta, eikä siten anneta painoarvoa saamelaiselinkeinojen kulttuuriselle aspektille.

Ympäristö ja perinteinen tieto (artiklat 11, 12, 25-29, 31, 34)

Saamelaisten kotiseutualueen luonnonvarojen ulkopuolista hyödyntämistä koskevissa prosesseissa ei huomioida saamelaisille koituvia psykososiaalisia/henkisiä vaikutuksia, epävarmuutta, luontosuhteen

¹ Lisätietoja: Saamelaiskäräjien lausunto 26.2.2020 Pohjois-Lapin maakuntakaava 2040-ehdotuksesta (**liite 1**).

6.11.2020

loukkauksen aiheuttamaa huolta ja surua. Luonnonvaroja koskevassa suunnittelussa ja päätöksenteossa tulisi paremmin huomioida saamelainen perinteinen tieto, saamelaisten tapaoikeus sekä saamelaisten eri alueiden eri luonnonvarojen yksityiskohtaiset hallintatavat ja kehitettävä tehokas suoja näiden alueiden ja luonnonvarojen perinteisen hoidon mahdollistamiseksi. Saamelaisten perinteistä tietoa kyseenalaistetaan useissa yhteyksissä (esim. Tenon sopimusneuvottelut ja petoasiat). Perinteisen tiedon kyseenalaistaminen on ongelmallista erityisesti siksi, että saamelaisten perinteisiä elinkeinoja koskevasta asioista on olemassa hyvin vähän tutkittua tietoa, eikä perinteistä tietoa tästäkään huolimatta oteta päätöksenteon perustaksi. Saamelaiskäräjät pitää Akwé Kon- menettelyä yhtenä mahdollisuutena vahvistaa sitoumuksen toteuttamista.

Kielelliset oikeudet (artiklat 13-16, 20, 31, 36)

Saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat heikosti. Suomen väestötietojärjestelmä ei tunnista kaikkia saamen kielen kirjoitusasussa käytettyjä merkkejä. Saamenkielisiä paikannimiä ei myöskään ole kaikissa tieopasteissa. Julistuksen tavoite lapsien omakielisestä opetuksesta ei toteudu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaiskäräjien arvion mukaan alle 5 % saamelaisista lapsista on pääsy saamenkieliseen varhaiskasvatukseen tai saamelaiseen kulttuuri- ja kielipesätoimintaan saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaisten kielellisten oikeuksien puutteellisen toteutumisen saamen kielilain mukaisesti on tutkimusten mukaan (mm. Saamebarometri 2016) esitetty johtuvan viranomaisten tietämättömyydestä, tai negatiivisesta asenteesta saamelaisten kielellisiä oikeuksia kohtaan. Tietoisuutta saamen kielistä ja saamelaisista tulee lisätä usealla yhteiskunnan tasolle. Saamenkielistä yleisradiotoimintaa tulisi ja Suomen tulisi lisätä saamenkielisen ja saamelaiseen kulttuuriin pohjautuvan mediasisältöä valtamedioissa. Yhteispohjoismaisen saamen kielten ammatti- ja resurssikeskus Sami Giellagaldun toiminta tulee varmistaa. Lisäksi saamelaisille ja muille viranomaisille, jotka toteuttavat saamelaisen kielellisiä oikeuksia, tulisi varata resursseja kehittää saamenkielisiä digitaalisia palveluita.

Koulutus (artiklat 13-15, 21)

Saamelaisilla on muun väestön kanssa yhtäläinen pääsy maassa järjestettyyn koulutukseen sen eri tasoilla. Yleinen piirre lähes kaikessa koulutuksessa kuitenkin on, että se jättää uhanalaisiksi luokitellut saamen kielet, saamelaisen kulttuurin, saamelaiset perinteet ja historian huomiotta eri oppiaineiden opetuksessa. Saamen kielet huomioidaan parhaiten saamelaisten kotiseutualueen kuntien alueella annettavassa perusopetuksessa, jossa sekä saamenkielinen opetus että saamen kielten aineopetus ovat mahdollisia ja toteutuvat kohtalaisen hyvin voimassa olevan koulutuksen järjestäjiä alueella koskevan velvoitteen ja erityisen rahoitussäännöksen ansiosta (Lait 628/1998, 10 § ja 1705/2009, 45 § 1 mom). Saamelaisten kotiseutualueen kuntien ulkopuolella asuvat saamelaislapset ja -nuoret ovat pitkään jääneet lähes poikkeuksetta kokonaan vaille oman kielensä kouluopetusta. OKM myönsi vuonna 2018 rahoituksen kolmivuotiselle saamen kielten etäyhteyksiä hyödyntävän opetuksen pilottihankkeelle (2018-2020) sekä Ketterä korkeakouluhankeelle (2019-2021) jonka tarkoituksena on pätevoittää jo opettajankoulutuksen omaavia henkilöitä saamenkieliseen opetukseen ja järjestää opettajankelpoisuuden tuottavia opintoja saamen kielen taitoisille henkilöille. Saamelaislasten oikeutta omaan kieleen opetuksessa on vahvistettu oppimateriaalivarojen lisäyksellä ja saamenkielisen varhaiskasvatuksen (kielipesät ja saamenkielinen varhaiskasvatus) tukemisella. Oppimateriaalivarojen tasoa ei kuitenkaan ole toistaiseksi nostettu ja oppimateriaalityö on kriisiytymässä monesta syystä.

Lapset ja nuoret (artiklat 14, 17, 21, 22, 31)

6.11.2020

Saamelaislapset ja –nuoret sekä saamelaisperheet tarvitsevat erityistä tukea saamelaisidentiteetin vahvistamiseksi sekä kielen ja kulttuurin säilyttämiseksi. Saamelaisten elämäntapa, kulttuuri ja perinteiset elinkeinot ovat muuttuneet ajan myötä. Saamelaisten perinnetieto on vaarassa hävitä ja heikentyä yhteiskunnallisten muutosten seurauksena. Luontaiselinkeinojen harjoittaminen on vaikeutunut ja perinnetieto ei enää siirry käytännön kautta automaattisesti nuoremmille sukupolville. Tähän vaikuttaa esimerkiksi; suomalainen koulujärjestelmä, koulutiedon arvostaminen perinteisen tiedon edelle, nuorten poismuutto saamelaisalueelta. Saamelaisen perinnetiedon säilyttäminen vaatii tukitoimia. Tällä hetkellä jo lähes 75 % saamelaislapsista ja -nuorista asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella. Saamelaislasten ja –nuorten oikeutta omaan kieleensä, kulttuuriinsa ja perinteiseen tietoon toteutetaan saamelaisen lastenkulttuurikeskus *Mánnun* toiminnassa. Lapsilla ja nuorilla ei ole saamenkielistä harrastustoimintaa kuntien järjestämänä saamelaisten kotiseutualueella. Lastenkulttuurikeskus on paikannut tätä vajetta. Toiminnan kautta tavoitteena on lasten ja nuorten identiteetin vahvistaminen, saamen kielten elvyttäminen ja perinteisen tiedon siirtäminen. Saamelainen lastenkulttuurikeskus on luonut hyviä menetelmiä, joilla hyvinvointia lisätään lasten ja nuorten keskuudessa. Tähän liittyy myös vuorovaikutuksellinen toiminta ikäihmisten kanssa. Saamelainen lastenkulttuurikeskuksen rahoitus joudutaan edelleen varmistamaan vuosittain neuvotteluiden kautta, vaikka toiminta on jatkunut 16 vuotta katkeamattomana. Rahoitus tulisi kokonaisuudessaan osoittaa suoraan saamelaiskäräjille korvamerkittynä. Saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella asuvilla saamelaislapsilla ja –nuorilla ei ole kulttuuri-identiteettiä vahvistavaa toimintaa. Muualla Suomessa toimivat lastenkulttuurikeskukset eivät tarjoa säännöllisesti saamelaislapsille ja nuorille saamenkielisiä kulttuuripalveluja. Saamelainen lastenkulttuurikeskus ei voi vastata nykyisten määrärajojen puitteissa koko Suomen kattavasta lastenkulttuurikeskus-toiminnasta.

Terveys (artiklat 19, 21, 22, 23, 24, 36)

Viimeaikaiset raportit, tutkimukset ja selvitykset osoittavat, että saamenkielisiä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja ei ole riittävästi saatavilla, eivätkä ne turvaa saamelaisille riittäviä mahdollisuuksia ruumiillisen ja henkisen terveytensä ylläpitämiseen pääväestöön verrattuna. Laadukkaiden saamenkielisten palveluiden saatavuuden esteinä on todettu olevan saamenkielisen henkilöstön puute, riittämättömät toimet kielitaidon lisäämiseksi, saamenkielisen palvelujärjestelmän puutteellinen koordinaatio kuten esim. valtakunnan rajat ylittävät esteiden poistaminen palveluissa sekä resursoinnin vajeet. Nämä on todettu mm. Hallituksen kertomuksessa kielilainsäädännön soveltamisesta 2017 sekä OM:n Saamen kielibarometrissä 2016. Tiedossa olevien ongelmien ratkaisemiseksi ei ole kuitenkaan ryhdytty määrätietoisiin toimenpiteisiin. Valtion tulisi ottaa selvempi kokonaisvastuu saamelaisen alkuperäiskansan sosiaali- ja terveyspalveluiden tilanteesta, kuten esim. Norjassa on tehty.

3. Tiivistelmä YK:n alkuperäiskansojen maailmankonferenssin loppuasiakirjan kansallisesta toimeenpanosta ja alustavasta kartoituksesta

Julistuksen tavoitteiden saavuttamiseksi ja toteuttamiseksi ei toistaiseksi ole laadittu kansallista toimintasuunnitelmaa tai strategiaa. Suomi on tähän mennessä soveltanut julistuksen artikloja niiltä osin, kuin se on ollut valtiolle helppoa. Saamelaiskäräjien näkemyksen mukaan tällainen toimintamalli ei ole hyväksyttävää, sillä Suomi on hyväksynyt julistuksen kokonaisuudessaan ilman epäröintiä ja sitoutunut jokaisen artiklan toimeenpanemiseen. Positiivisena kehityksenä voidaan kuitenkin pitää sitä, että tietoisuus siitä, että alkuperäiskansaoikeudet ovat velvoittavia on kohentunut viime vuosina valtionhallinnon edustajien keskuudessa. Pyrkimys kuulla alkuperäiskansan edustajaa,

6.11.2020

Saamelaiskäräjiä, tehokkaammin on ollut nähtävillä ja koettavissa myös keskustelujen asenneilmapiirin muutoksena.

Jotta loppuasiakirjan tavoitteisiin päästään, tulisi Suomen valtion parantaa huomattavasti yhteistyötään Saamelaiskäräjien kanssa ottamalla Saamelaiskäräjät asianmukaisesti huomioon saamelaisten virallisena edustajana. Yhdenvertaisuusperiaatteen toteuttaminen edellyttää Suomen valtiolta positiivisia erityistoimenpiteitä useilla elämän-aloilla. Suomen valtio ei toistaiseksi ole lainsäädännössään luonut menettelytapaa saamelaisten maa-, vesi ja luonnonvaraoikeuksien ratkaisemiseksi, eikä näitä oikeuksia ole myöskään periaatetasoisesti tunnustettu kansallisessa lainsäädännössä.

Loppuasiakirjan sitoutumisten haasteellisuudesta Suomen valtiolle kertoo mm. se, että saamelaisten kotiseutualueelle hyväksytään jatkuvasti saamelaisten perinteisten elinkeinojen kanssa kilpailevia maankäyttöhankkeita, joilla ei ole saamelaisten vapaata, tietoon perustuvaa ennakkosuostumusta. Esimerkiksi 9.10.2020 TEM:n kanssa käydyssä saamelaiskäräjälain 9 §:n mukaisessa neuvottelussa kaivoslain uudistamisesta kävi ilmi, kuinka TEM:llä ei näytä olevan tahtoa kunnioittaa alkuperäiskansaoikeuksien julistusta ja sisällyttää kaivoslakiin pykälää, jonka nojalla saamelaisilla olisi mahdollisuus antaa tai olla antamatta niin sanottua ennakko-suostumusta kaivoshankkeiden kohdalla saamelaisten kotiseutualueella, erityisesti mikäli se aiheuttaa haittaa saamelaiskulttuurille. Suomen valtio ei toistaiseksi ole lainsäädännössään luonut menettelytapaa saamelaisten maa-, vesi ja luonnonvaraoikeuksien ratkaisemiseksi, eikä näitä oikeuksia ole myöskään periaatetasoisesti tunnustettu kansallisessa lainsäädännössä. Ratkaisematon tilanne heijastuu saamelaisten perinteisiin elinkeinoihin sekä niiden harjoittamisedellytyksiin mm. siten, että saamelaisten oikeuksia ja saamelaisten perinteisten elinkeinojen harjoittamisedellytyksiä ei pidetä lähtökohtana, kun uusia maankäyttöhankkeita sallitaan saamelaisten kotiseutualueella.

Elinkeinopolitiikalla on suuri merkitys koko saamelaisen kulttuurin selviytymisen kannalta. Yleisesti ottaen saamelaisuus, saamelaiskulttuuri ja saamelaisten perinteiset elinkeinot ovat tuntemattomia suomalaiselle väestölle. Valtaväestö ei saa juurikaan oikeaa tietoa saamelaisista, ellei henkilö itse aktiivisesti tietoa etsi. Tiedon puute heijastuu myös siihen, millä tavoin esimerkiksi saamelaisten perinteisiä elinkeinoja koskevia asioita saadaan edistettyä. Kun saamelaisten perinteisten elinkeinojen kulttuurista merkitystä ei ymmärretä, ei yleensä nähdä myöskään syytä sille, miksi saamelaisten elinkeinoja tulisi esimerkiksi tukea toisin, kuin muita elinkeinoja. Perinteisten saamelaiselinkeinojen kehittämiseksi ja toteuttamiseksi ei toistaiseksi ole laadittu kansallista toimintasuunnitelmaa tai strategiaa. Saamelaisten perinteisistä elinkeinoista on olemassa vähän tilastotietoa. Koottua tilastotietoa saamelaisten elinoloista, koulutustasosta, työllistymisestä, jne., tai saamelaisten kotiseutualueen ympäristön tilasta laaja-alaisesti ei ole löydettävissä siinä, missä valtaväestöä, jne. koskevaa tilastotietoa on yleensä saatavilla.

Saamelaisille yrityksille, joiden toimialaa on jonkin saamelaisen perinteisen elinkeinon harjoittaminen, ei ole olemassa saamenkielistä yritysneuvontaa. Saamelaisten perinteisille elinkeinoille ei myöskään ole kohdennettu omaa elinkeinojen kulttuurisen merkityksen huomioivaa tukimuotoa. Nämä puutteet eivät kannusta saamelaisia alkamaan yrittäjiksi ja idea yrittäjyydestä voikin kaatua jo alkuvaiheessa neuvonnan puutteeseen tai rahoitukseen liittyviin haasteisiin. Saamelaisten perinteisistä elinkeinoista saamen käsityön asema on erityisen heikko ja Saamelaiskäräjien näkemyksen mukaan tähän tulisi kiinnittää erityistä huomiota ja pyrkiä parantamaan saamenkäsityöntekijöiden elinkeinopoliittista asemaa. Saamelaisten perinteistä tietoa ei huomioida yhdenvertaisesti tutkimukseen perustuvan tiedon kanssa. Tutkimustietoa pidetään

6.11.2020

lähtökohtaisesti luotettavana, kun taas saamelaisten perinteistä tietoa kyseenalaistetaan useissa yhteyksissä (esim. Tenon sopimusneuvottelut ja petoasiat).

Julistuksen FPIC-periaate ei ole toetunut myöskään sote-uudistuksen osalta. Saamelaiskäräjille ei tarjottu mahdollisuutta neuvotella kaikista lakipaketin osista. Julistuksen mukaisia tehostamistoimia, joiden tarkoituksena on estää ja poistaa yhteistyössä alkuperäiskansojen kanssa kaikenlainen väkivalta ja syrjintä, joka kohdistuu alkuperäiskansoihin ja niihin kuuluviin yksilöihin, erityisesti naisiin, lapsiin ja nuoriin sekä iäkkäisiin ja vammaisiin henkilöihin, ei ole tehty. Saamenkielisiä kriisipalveluja ei ole Suomessa vielä tarjolla. Maiden välinen hallinnollinen byrokratia tekee saamenkielisten palveluiden hankkimisen Norjan lähikunnista erittäin vaikeaksi. Suomessa laaditut väkivaltaa ehkäisevät toimintaohjelmat eivät tunnista saamelaisten kulttuurisia erityispiirteitä, joka käytännössä johtaa siihen, etteivät suomenkieliset palvelut sellaisenaan ilman kulttuurisensitiivistä työtettä tarjoa riittävää apua ja tukea saamelaisyhteisölle. Saamelaisnuoret kokevat syrjintää ja etnistä häirintää. Loppuasiakirjan mukaisia ihmisoikeussopimusten valvontaelinten suosituksia ei ole otettu kaikilta osin asianmukaisesti huomioon. (mm. kieliperuskirjaan liittyvä suositus saamenkielisten sotepalveluiden kehittämisestä).

Valtionavustus saamenkielisiin sote-palveluihin ei riitä turvaamaan kuin alle 30 % saamelaisten palvelutarpeista. Ilman riittäviä omakielisiä palveluita saamelaisille ei voida turvata yhtäläistä mahdollisuutta terveyteen ja hyvinvointiin. Myöskään saamelaisten laaja-alaista hyvinvointia kuvaavia indikaattoreita ei ole luotu, jolloin alueella tehtyt hyvinvointiselvitykset ja muut kartoitukset eivät kuvaa kattavasti saamelaisväestön hyvinvoinnin tilaa. Valtio ei ole yhdenvertaisesti kehittänyt saamelaisväestölle suunnattuja mielenterveyspalveluja, eikä saamelais erityisyyttä ole huomioitu myöskään kansallisessa mielenterveysstrategiassa. Saamelaisia koskevaa terveystutkimusta ei Suomessa ole saatavilla muutamia yksittäisiä tutkimuksia lukuun ottamatta. Tämä vaikeuttaa väestöryhmien välisten ja sisäisten terveyserojen kehityspiirteiden seuranta. Myöskään saamelaisten laaja-alaista hyvinvointia kuvaavia indikaattoreita ei ole luotu, jolloin alueella tehtyt hyvinvointiselvitykset ja muut kartoitukset eivät kuvaa kattavasti saamelaisväestön hyvinvoinnin tilaa. Tilastokeskuksen ja THL:n hyvinvointi- ja indikaattoritiedot saamelaisista ovat puutteellisia eivätkä kata riittävästi saamelaisten tarpeita alkuperäiskansaoikeuksien näkökulmasta.

Saamelaisnuorilla on oikeus osallistua ja tulla kuulluiksi heitä koskevissa asioissa. Saamelaisnuorten osallistumiseen ja vaikuttamiseen liittyy kuitenkin tällä hetkellä yhdenvertaisuuden näkökulmasta haasteita. Yhdenvertaisuuden takaamiseksi tulisi varmistaa tarvittavat resurssit saamelaisnuorten yhteiskunnalliseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen. Haasteena osallisuuden näkökulmasta on esimerkiksi se, että saamelaisnuoret asuvat maantieteellisesti laajalla alueella. Saamelaiskäräjien alaisuuteen on perustettu nuorisoneuvosto vuonna 2011. Nuorisoneuvoston pääasiallisena tehtävänä on edistää saamelaisnuorten kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia sekä vahvistaa saamelaisnuorten identiteettiä nuorisotyön kautta. Nuorisoneuvoston toiminta on aktiivista ja se on laajentunut ja sitä on kehitetty, mutta sen saama rahoitus ei ole lisääntynyt samassa suhteessa. Erityisesti sosiaalinen media on lisännyt tai nostanut esille saamelaisvastaisia ilmiöitä, ja saamelaisnuoret kohtaavat netissä enenevässä määrin vihapuhetta ja rasismia. Suomalaista yhteiskuntaa leimaa yleisesti tietämättömyys saamelaiskulttuurista. Nuorisoneuvoston Dihtosis-hanke toiminut kolmen lukuvuoden ajan ja sen tavoitteena on tehdä saamelaisia ja saamelaiskulttuuria tunnetuksi valtaväestön nuorille Suomen kouluissa. Tietoa lisäämällä pyritään edistämään tasavertaisuutta ja ehkäisemään erityisesti saamelaisnuorten kohtaamaa vihapuhetta ja syrjintää. Erillisrahoitus hankkeelle (OKM) on turvattu kesäkuuhun 2021, jatko rahoituksesta on epävarmaa.

6.11.2020

Nuorten tieto- ja neuvontasivusto avattiin kolmella saamen kielellä ja suomeksi lokakuussa 2019. Toiminnan kehittäminen edelleen ja vakiinnuttaminen vaatii resursseja. Toimintaa ja mallia on kehitetty hankemuotoisena 2017-2019, jatko on edelleen epävarmaa. Nuorten tieto- ja neuvontapalvelu on lakisääteistä palvelua, jota ei tällä hetkellä kukaan muu tuota saamen kielillä. Saamelaisnuoret ovat huolissaan yhteiskunnallisen ja poliittisen tilanteen negatiivisista vaikutuksista, kuten rasismien lisääntymisestä. Saamelaiskäräjien ja nuorisoneuvoston kanssa ei ole kuitenkaan neuvoteltu ohjelmia nuorten hyvinvointia koskien. Nykyiset psykososiaaliset tai kriisipalvelut mielenterveyden ja etenkin itsemurhien ehkäisyyn liittyen eivät vastaa saamelaisyhteisöjen tarpeisiin ja omakielisen psykososiaalisen ja psyykkisen avun tarve on erittäin suuri.

Saamelaista yhteisöllisyyttä toteutetaan yhteisten tapahtumien kautta, joita Saamelaiskäräjien keskuskeskukset järjestävät saamelaisten kotiseutualueella. Tapahtumien päätarkoituksena on tuoda eri-ikäisiä saamelaisia yhteisiin tapahtumiin sekä poistaa esteet osallistumiselle, jotka liittyvät kohderyhmän rajaamiseen tai matkustamiseen tapahtumiin. Kun esteet poistetaan, taiteen ja kulttuurin saavutettavuus paranee ja kohderyhmät tavoitetaan joustavasti. Kohderyhmiin kuuluvat kaiken ikäiset saamelaiset kaikista Suomessa puhuttavista saamen kieliryhmistä. Saamelaisten lasten ja nuorten kiusaamiskokemukset ohjaavat kielenkäyttö- valintoihin ja vaarana on sulautuminen valtaväestöön.

merk.

Tuomas Aslak Juuso
Puheenjohtaja

Inka Saara Arttijeffer
Kansainvälisten asioiden sihteeri

Taustamuistion on koonnut kansainvälisten asioiden sihteeri Inka Saara Arttijeffer ja sen laatimiseen ovat osallistuneet vs. lakiasiassihiteeri Kalle Varis, elinkeinosihiteeri Sarita Kämäräinen, vs. ympäristösihteeri Tiina Lovisa Solbär, kieliturvasihiteeri Anne Kirste Aikio, koulutussihiteeri Ulla Aikio-Puoskari, nuorisosihteeri Elli-Marja Hetta, kulttuurisihteeri Riitta Orti-Berg, sosiaali- ja terveyssihiteeri Anne Länsman-Magga sekä Saamelaisen Lastenkulttuurikeskuksen toiminnanohjaaja Petra Biret Magga-Vars. Saamelaiskäräjien hallitus on hyväksynyt taustamuistion kokouksessaan 6.11.2020.